

"ΤΟ ΒΗΜΑ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ"
1/10/72

Για μιιά πανελλήνια γλώσσα

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Η Α ΠΡΟΣΠΑΘΗΣΗ να μίν παρ-εξηγηθώ από κανένα. Μπο-ρεί να θεωρηθώ -κα ίερόσαυ-λος. Θα δοκιμάσω να πώ μερικά πράγματα, ριψοκινδυνεύοντας να χαρακτηρισθώ αναίδης για τό τόλμημά μου. Έγώ πού ξέρω τόσο λίγα και δέν κατέχω τίτλους πού να μου επιτρέπουν ρηζικέλευτες γνώμες. Θα μιλήσω για τή γλώσσα του Καζαντζάκη. Έπιαναλαμβάνω: τή γλώσσα. Ούτε για τό άπεραντο περιεχόμενο -πραγματικά άπροσμέτρητο, άν βάλει κανείς στό νοΰ του (και τό κωρέσει) όλο του τό έργο - ούτε για τό θαυό στοχασμό, ούτε για τήν άδιάκοπη άνησυχία και τήν άκόμοτη αναζήτηση. Θα μιλήσω μόνο για τή γλώσσα.

Π ΡΩΤΗ διαπίστωση: 'Ο Καζαντζάκης κατέχει θαυμάσια τήν έλληνική γλώσσα. Ξέρει τή γραμματική της. Ξέρει τό συντακτικό της. Ξέρει τήν Ιστορία της, όπλαδ ή τήν εξέλιξή της. Ξέρει ό-λα της τά μυστικά. 'Ο ίδιος θα έ-λεγε - και θα έγραφε: «σάν τόν άντρα τόν άψύ, τό μεστωμένο, πού κέρδισε όλα τά μυστικά της γυ-ναίκας και μέ τίς πέντε αισθησε- του: άφου τήν όσμίστηκε (ή όσ-φρησε) στόν Καζαντζάκη ήταν πρωταρχική αίσθηση, ως φαίνεται) άφου τήν κοίταξε, άφου τήν έπια-σε, άφου τή γεύτηκε». 'Οπωσδή-ποτε ό Καζαντζάκης ήξερε στήν έντέλεια τά έλληνικά. Ήταν και ο' αυτό πειοματάρικα σπουδαμέ-νος.

'Αλλά τούτο τό: «πειοματάρι-κα» μέ φέρνει να πώ, ότι ό Κα-ζαντζάκης ήταν άπ' τήν κορηφή στό νόκια κρητικός. Γέννημα και θρέμμα της Κρήτης. Κι' άς γύρι-σε στή ζωή του όλόκληρο τόν κό-σμο όλο άνάμεσα σε όλους τούς λογιώ - λογιώ λαούς, κι' άς περιπλανήθηκε κατά τ'αιρούς άνάμε-σα σε όλες τίς θρησκείες, τίς δο-ξασίες, τίς κοινωνικές θεωρίες και τά φιλοσοφικά συστήματα. Στά κώ-ματα της Κρήτης ήταν βαθειά κώ-μένες οι ρίζες του κι' από κείνα τά κώματα θύζαιναν κι' έφερναν ως άπάνω στό φρένα του τή δύ-ναμη του, τή λεθεντία του, τήν άβάδα του τό πείσμα του.

'Αχ, αυτή ή Κρήτη! Έκείνη του έδωσε άπ' τά μικράτα του και τή ρωμαλαία γλώσσα της. Κι' αυτός δέν μπόρεσε ή δέν θέλησε ποτέ να κάνει λίγο πέρα, ν' άπαγγι-στρωθεί, να λειάνει τήν γλώσσα αυτή τήν τραχειά, τήν άντρίκια, στό χωνευτήρι μιάς κοινής γλώ-σας πανελλήνιας, μόνο πειοματι-κά άπόμεινε άγκαλιασμένος μέ τό θαυμάσιο, αλλά τόσο ιδιοματικό αυτό γλωσσικό όργανο και γέν-νησε τά καταπληκτικά έκείνα παι-διά - τά έργα του - χυμένα σ' αυτό τό καλούπι. Πιστός στήν Κρήτη και στόν έαυτό του. Πει-οματάρικα.

Δ ΕΥΤΕΡΗ διαπίστωση. 'Η άρπά-γη αυτής της κρητικής γής, τό αίμα αυτό τό γνήσιο και όρμητικό και πότε - πότε πρωτό-γονα κρητικό, δυνάστησαν τό γλωσσικό αισθητήριο του Καζαν-τζάκη σ' όλη του τή ζωή, σ' όλο του τό έργο. Δέν μπόρεσε τάχα ή δέ θέλπσε να τό ξεπεράσει; Δέν ξέρω κι' άν του πέρασε ποτέ από τό μυαλό. Αυτός τό τόσο θελη-ματικός άνθρωπος, πού στά νεϊδ-τά του ζωνόταν ένα διαόκι μ' έ-να κομμάτι καρδέλι ψωμί μέσα και λίγες έλιές, διπλώνει μιά μπα-τανία περαστά στόν ώμο και ξε-κινούσε για τά ξένα μ' ένα κα-τοσάτικο στήν τσέπη, άν τό θέ-λπσε πώς δέν τό μπόρεσε;

Κι' όμως έπρεπε να τό θελήσει. (Θά εξηγήσω παρακάτω τό γιατί). Θαρρώ πώς για τόν Καζαντζάκη ή γλώσσα πού έγραψε τό έργο του όλόκληρο στήν έπίσημη (ι-διοματιόμος τό λένε οι πιο πολ-λοι, δέ μ' άρέσει ό όρος), μιά πειοματική πεποίθηση, ότι στό γλωσσικό αυτό ιδίωμα έδρισκε τή σωστή, τή άκέραια έκφρασή του. Τόν έσπρωχνε και μιά άκατάλυ-τη λαχτάρα να δώσει ζωή σ' έναν λυρικό πεζό λόγο, ώσάν στό κρᾶ-μα αυτό (πεζού και λυρικού λό-γου στικοδομένων), να μπορούσε να περιλάβει όλες μαζί τίς μορ-φές του λόγου, όλους τούς τρό-πους (μέ τή μουσικολογική έννοια του όρου) μεσ' τή μέθη της όρ-μής του.

Και όμως, αυτή ή φλέβα πού ά-νάβλυζε αναμφοιστήτητα από γή- κρητική, όταν πέφτω σάν κολυ-μπητής στό νάμα της, στό κύμα της, στό λόγο (λιγότερο όταν τόν άκούω) χτυπάει στό αυτί μου σάν κάτι πού δέν έρχεται σέ μένα κατ' ευθείαν από τήν πηγή, άνό-θευτο, αλλά σάν κάτι πού πέρασε από δουλευτήρι, από εργαστήρι. Κύμα τό κύμα, φράση τή φράση, όταν διαβάσεις άργά καθώς έγώ, λέξη τή λέξη, νιώθεις τή δύνα-μη, τή θέληση τού Καζαντζάκη πού παίρνει τήν άνάδρα και τή θάζει στό αυλάκι τό δικά του ώ-σάν σέ καλούπι και τής δίνει τό σχήμα, τή μορφή - σ' αυτή τήν άπιαστη ύδάτινη μάζα που κυλάει - τής δίνει τόν όγκο και τό ρυ-θμό πού θέλει αυτός, τό ρυθμό της δικής του πλατύστερνης γνώ-σας. Και όμως... Αυτή ή διεργα-σία του συγγραφέα, του δημιουργ-ού - θά τήν πώ τή λέξη γιατί τή σκέφτηκα πολύ - ψευτίζει τό κείμενο του Καζαντζάκη, ή φράση του έχει κάτι τό φτιαχτό, πολλές φορές τό χτυπητά φτιαχτό, τό φέρ-νει ως τή «μανιέρα», καθώς λέ-με έμεις οι γραφιάδες.

Και άνωρτωίμαι: Γιατί; Καλά ή διάρθρωση της φράσης, τό μά-λαγμα του λόγου μέσα στίς δυ-νατές του μασελέες, όπου και ό-πως τόν όδηγούσε τό συγγραφικό του ένστικτο και όπως του έλεγε αυτόνου ή καρδιά και ό νοΰς. (Πίγα να πώ: «για να πλάσει μέ τό δικό του σάλιο, ίδια ή μέλισσα, και τό κερι και τό μέλι του λό-γου του», αλλά κρατήθηκα, σκέ-φτηκα: «γίνομαι χωρίς να τό θέ-λω καζαντζακικός, γίνομαι κακός Καζαντζάκης - τέτοια ή δύναμη της ύποβολής του). Καλά ή ιδιό-τυπη, ή προσωπική δομή της φρά-σης. 'Αλλά ή λεξιθηρία; 'Η ανα-ζήτηση άσυνήθιστων ή άχρησιμο-ποιήτων και προπάντων έντελώς ιδιοματικών, σενά τοπικής χρή-σεως λέξεων;

'Ο ίδιος ό Καζαντζάκης μου εί-πε (τό έλεγε άλλωστε συχνά) ό-τι κρέος μας είναι να πλουτίσου-με τή γλώσσα. Και άγρευε λέξεις από παντού, προπάντων από τό πλούσιο τοπικό κρητικό λεξιλόγιο, είχε σπημένο τό αυτί σέ κάθε λέ-ξη πού του φαίνόταν άθικτη από τή γραπτή χρήση και τό έγκοιπωνό-ταν και στό τέλος του βιβλίου του πρόσθετε «γλωσσάριο» για να προστρέχει εκεί ό άνώπιος ά-ναγνώστης. Έκπρόσωπος από τούς νεώτερους αλλά από τούς άπο-στερνούς της πρώτης γενεάς τών όρθόδοξων ψυχαριστών δημοτικι-στών, έχει κι' αυτός τό πάθος τών πρώτων πιστών και τήν ύπερβολή τους.

Κάποτε χάρισε σέ μιάν από τίς πρώτες ποιήτριες της γενιάς της, ποιήτρια και πεζογράφο λυρική καθώς έκείνος, της χάρισε ένα άν-τίτυπο της «'Οδύσειας». 'Η ευτολμη κυρία μετά λίγες μέρες του λέει: «'Αρχισα να διαβάξω τήν «'Οδύσειά» σας. Μαντεύω ό-τό όποιο αυτό είναι έργο θαυ-μαστό, έργο μεγάλο, έργο ζωής. Ένας όθλος πού κανένας έξω από σας δέ θα τόλμούσε και δέ

θα κατόρθωνε να τόν τελέψει». Και ή ευθαροής κυρία άπόσπασε: «Πρέπει να πώ όμως, κύριε Κα-ζαντζάκη, ή γλώσσα του είναι κά-πως δύσκολη, κοπιαστική στό διά-βασμα, κομπιάζει, ό δεκαεπταού-λαθος δέν ταιριάζει απόλυτα μέ τήν άνάσα μου. Πρέπει να τό πώ: μιιά μετάφραση της («'Οδύσειας») σας...». («'Ο Καζαντζάκης... (δέν ξέρω τά παραπέρα). Τή σκέψη ό-μως αυτή θά τήν έκαναν, τήν έ-καναν σίγουρα και άλλοι, άλλοι πολλοί. Και πρέπει να πώ τώρα μέ τή σειρά μου κι' εγώ, ό έλάχι-στος, μιάς και γράφω για τή γλώ-σσα του Καζαντζάκη, μέ όλο τό σεβασμό πού μου προκαλεί τό έρ-γο του στό σύνολό του, ότι τό ζημιώνει, προπάντων στήν «'Οδύ-σεια», ή άτεγκτη γλωσσική όρθό-δοξία μέ τούς πλήθιους ιδιοματι-σμούς.

Συμπέρασμα. 'Όταν διαβάξεις Καζαντζάκη (όχι τόσο στό μυθι-ότορήματά του, ως είναι έπόμενο) έκεις τήν έντύπωση ότι ό συγγρα-φέας βρίσκεται άδιάκοπα «ύπό πι-εσιν», ότι μιλάει μέ δυνατή φωνή αλλά μέ σφιγμένα δόντια. Και κά-θε τόσο σκοντάβει σέ όγκόλι-

ματικό σπόρο. 'Ο αίώνια άξεδιψα-στος Καζαντζάκης, ό παντοτινά ά-κόρεστος στήν αναζήτηση του πρós όλες τίς ψυχικές και πνευ-ματικές κατευθύνσεις.

Πρόφερα τή λέξη «γονιμοποι-ός». Ναί. 'Ο πνευματικός σπόρος του Καζαντζάκη, όπου πέσει καρπίζει. Τόν δέχεται και σέ θάζει να σκεφτείς, σου άνοίγει πα-ράθυρα, δρόμους, προοπτικές, θα-θαίνει τίς άνησυχίες του, πληθαί-νει τίς άπορίες σου - χωρίς να τίς λύνει, όπως δέ λύθησαν ποτέ οι δικές του, άφου όλο ζηπνοΰσαν μέσα του και άλλες και άλλες, πάντα καινούργιες, συχνά τρο-μερές.

Είπα: τά κείμενα του Καζαν-τζάκη είναι έξαιρετικά πλούσια σε περιεχόμενο. Τόσα και τόσα νεοελληνικά βιβλία μεταφράστη-καν σε ζένες γλώσσες. 'Αν έξαι-ρέσεις πολύ λίγα, μετρημένα στα μιά δάκτυλα του ενός χεριού, μόνο ό Καζαντζάκης κατάκτησε τό διεθνές αναγνωστικό κοινό, μόνο αυτός έξεχώρισε. Και ό λό-γος είναι, ότι αυτός πρόσφερε ού-σια, πρόσφερε κάτι καινούργιο, δικό του, έφερε, καθώς λένε, ένα

Του Θ. ΠΕΤΣΑΛΗ - ΔΙΟΜΗΛΗ

θους (έδήλωσα ότι θα μιλήσω ξε-κάθαρα και όμολογώ ότι αυτή εί-ναι ή έντύπωση μου) όχι άκατέρ-γαστους όγκόλιθους αλλά ίσα - ί-σα διαλεγμένους φτιαχτούς, τε-χνητούς, περίτεχνους θα έλεγα, μέ τόν δικό του τρόπο, τόν κα-ζαντζακικό, ενώ ίσα - ίσα θέλει να είναι άπλός. Και γι' αυτό στό γράψιμό του μαντεύει μιιά «πό-ζα» πού σέ άγανακτεί.

Τ ΡΙΤΗ διαπίστωση. Μά να, ά-πό αυτά τά ιδιότυπα, τά τό-σο προσωπικά κείμενα του Καζαντζάκη αναδίνονται μιιά γοη-τεία τρομερή, μιιά γοητεία άφάν-ταστη πού σέ άρπάζει σύγκορμα και δέ σ' αφήνει να παρατησεις τό διάβασμα, δέ σ' αφήνει να πά-ρεις άνάσα, σέ γεμίζει σύψυχα από κάτι δριμύ, κάτι τσουχτερό, κάτι πολύ δυνατό, πολύ γεμάτο, κάτι πλείο.

Κι' όταν κάποτε σέ διακόψουν στό διάβασμα (πάντα σε διακό-πτουν όταν εργάζεσαι, και αυτό νομίζω τό είχε νικήσει - από τούς λίγους και σέ τούτο - ό Καζαν-τζάκης μέ τή θέλησή του, μέ τήν άσκησι, μέ τή μόνωση, πές σά θές μέ τή φυγή), άνωρτωίμαι, πώς γίνεται ένα τέτοιο θαύμα, αυτή ή τόση μαγανεία τών γραπτών του Καζαντζάκη. Είναι τάχα ή γλώσσα; 'Αλλά τότε, ίσως βρήκε τό δικό του ό δρόμο τό σω-στό και γι' αυτό δέ θέλπσε ποτέ ν' άποκιρτηθεί από τά πατρογο-νικά του γλωσσικά αισθητήρια, να μίν τά προδώσει ποτέ, γιατί ήξε-ρε, ότι θά π ρ ό δ ι ν ε τ ό ν ε ί α σ τ ό τ ο υ ο. Και λές: αυτό είναι δύναμη. Και λές τήν ίδια ώρα: αυτό είναι άδυναμία.

'Όστόσο, σίγουρα δέν είναι μόνο ή γοητεία της γλώσσας. Γιατί ό Καζαντζάκης μεταφράστηκε πολ-λύ, μεταφράστηκε σε όλες σχεδόν τίς γλώσσες και δέν έχασε τή δύ-ναμή του γεύση, δέν έχασε τήν ξεχωριστή δύναμη, έκθέσας πού έ-χει στά έλληνικά, διαβάστηκα έ-πιλοπα όπου γού κυκλοφόρησαν βιβλία του, δηλαδή παντού. Λοι-πόν, ή επιτυχία αυτή; 'Αλλού θα βρισκεται. Κι' ούδ' είναι μόνο στό ύφος του, τό τόσο δικό του, τό άνεπανάληπτο. Δέν είναι μόνο στό ρυθμό του λόγου του (έχει θέ-βαια πού και πού τή μεγαλορρη-μοσύνη της εποχής του, αλλά πάντοτε τό μεγαλύτερο του μεγα-λου). Μήτε και ξεπιθδ άπό τό ρυθμό της φράσης του λυρικό, αλλά όχι ποιητικό, όπως συμβαίνει λ.κ., σε πολλά κείμενα του Βλα-χογιάννη πού θεληματικά, αλλά άστοχα δίνει ένα ρυθμό ποιήμα-τος σε πεζά του κείμενα). Δέν είναι μήτε στίς λέξεις πού δια-λέγει. Τίποτε από αυτά. Είναι στό άπεραντο πλούτος του περιεχομέ-νου, στήν άφάνταστα πληθωρική σκέψη πού περεχά και διαποτίζει όλόκληρο τό κείμενο. Είναι στήν πρωτότυπη «ρεαλιστική» φαντα-σία. Είναι στόν πυκνό και συνή-θως σκληρό στοχασμό. Αυτά εί-ναι πού του δίνουν τό θαυό νόη-μα και τήν άξεπέραστη αξία σε όποια γλώσσα κι' άν τόν διαβά-σεις, μέ όποιον τρόπο κι' άν δε-κτείς αυτόν τόν γονιμοποιό πνευ-

νό μήνυμα κάτι πού είναι και πρωτόγονο και σύγχρονο μαζί, ά-σχετα θέβαια με τή γλώσσα πού μεταχειρίστηκε, μέ τή μορφή πού του έδωσε, άσχετα μέ τό ντύμα πού τό έντυσε στό έλληνικό.

'Ετσι έπιπερνεργεί και σέ μās, Κοντά στήν τραχειά γλώσσα πού μās μαγνητίζει σαν 'Ελληνες γιατί έχει όιστρο, έχει ύφος, κι' ό Καζαντζάκης έβαλε τήν ψυχή του όλόκληρη σ' αυτό τό ύφος, κι' είναι γι' αυτό γνήσιο άν όχι σύ-θόρμητο, μās μαγνητίζει και παραπάνω ό στοχασμός του, ή σο-φία του, ή γνώμη του, ή γνώση του, οι γνώσεις του. Και γι' αυτό είναι μεγάλας.

Ε ΡΧΕΣΕΙ λοιπόν να πεις: Μέ-σα στόν πολυταραγμένο ώ-κεανό της ελληνικής γλώ-σας, πού πληρώνει τό βάρος τών τριών χιλιάδων χρόνων της ζωής της, πού κουβαλάει τόσα πηγά-μα χρυσοΰ από τό άρχαιο και τό παλιό της πλούτος, μέσα σ' αυ-τόν τόν πολυτάραχο ώκεανό της γλώσσας μας, άν ένας Καζαντζά-κης ήθελε (και μπορούσε) και ά-ποφάσιζε να λειάνει, να στρώσει τό γλωσσικό του όργανο (έστω και θυσιάζοντας κατάτι τήν προ-σωπική του ιδιοτυπία, έστω και θαμπώνοντας κάπως τή γλωσσική λάμψη τών κειμένων του, έστω και πατώντας τόν μοιραίο ύπερ-τροφικό, τόν νιτσεικό έγωγμετρι-σμό του) να άποφάσιζε να δουλέ-ψει μιιά άπλή, μιιά κοινή δημοτική γλώσσα, και τί δέ θα είχε προσ-φέρει στήν προσπάθεια όλωνών μας για τή δημιουργία μιιάς πα-νελληνίας γλώσσας, πόσο άποφα-σιστική, πόσο άνεκτίμητη θα ήταν ή προσφορά του στό δύσκολο, τό σκολίο δρόμο πού πασκίζουμε όλοι να χαράξουμε, πολεμώντας να κά-νουμε τή γλώσσα μας στρωτή και εύλύγητη και κατάλληλη να χρη-σιμεύει σαν έκφραστικό όργανο (μέ τίς αναπόφευκτες, τίς αναγκαι-ες διαφοροποιήσεις στή σύνταξη, στή δομή της φράσης) και για τή λογοτεχνία και για τήν έ-πισημη και για τόν λεγόμενο «έ-πισμο» και για τόν λεγόμενο (κάπως ύποτιμητικό) «άνεπισμο» προφορικό και γραπτό λόγο.

Σίγουρα κάποιος θα μου πεί: «Γιατί τά γράφεις αυτά; Πρós τί τώρα πιά; Μόνο για να μεμφοεις τόν Καζαντζάκη;». Ναί, άπαντώ, για να τόν μεμφοΰ. Μεμφομαι τόν Καζαντζάκη. Γιατί άν ένας Καζαν-τζάκης πού είχε μέσα του τό σπ-ημό του ήγέτη, μέ τή σοφία του, μέ τίς γνώσεις του, μέ τή θέλησή του, μέ τήν άκτινοβολία της προ-σωπικότητάς του είχε γράψει μιιά στρωτή δημοτική γλώσσα θα εί-χε έξυπνητήσει άνυπολόγιστα τό ζήτημα της γλώσσας και ίσως τό είχε προωθήσει κατά κάποιο τρόπο πρós τή λύση του. Τό γεγονός είναι, ότι δέν μπόρεσε ή δέ θέ-λπσε. 'Αν είναι τό δεύτερο ή εϋ-θύνη του είναι θαρύτερη.

Κλείνω τό τετραδίο όπου έγρα-ψα τίς παραπάνω σκέψεις. Ξανα-πιάνω ένα βιβλίο - όποιο - του Καζαντζάκη. Ξεφυλλίζω. Παιρνω να διαβάσω. Τό μυστήριο μιιάς άρ-ρενωπής, γονιμοποιού μαγειας ζα-ναμπλέκεται μέσα μου...